

Rafał Jakiel (<https://orcid.org/0000-0001-5601-6042>)

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny

Narracje normatywno-etyczne i ich przydatność w popkulturowej komunikacji perswazyjnej

1. Wprowadzenie

Niniejszy tekst zawiera opis projektów filozoficznych, które można traktować jako podstawę filmowych rozważań natury etycznej. Założono, że twórcy narracji popkulturowych świadomie korzystają z dorobku wspomnianych myślicieli i kreują swoje komunikaty, odnosząc się do znaczących treści tej tradycji. Przyjęto zatem, że przekaz popkulturowy jest wielowątkowy i zróżnicowany, m.in. dotyczy istotnych problemów moralnych i ich potencjalnych rozwiązań.

W części pierwszej (2.) autor tekstu przedstawił stanowiska: (2.1.) filozoficzno-religijne (tomistyczne), (2.2.) empiryczne, (2.3.) utylitarne, (2.4.) relatywistyczne, (2.5.) materialistyczne (materializm historyczny), (2.6.) transcendentalne i (2.7.) językowo-metaetyczne¹. Punktem odniesienia wywodu była przestrzeń normatywno-etyczna wymienionych koncepcji. Strukturę tego fragmentu (2.) opracowano, wzorując się na organizacji zagadnień i tematach zaproponowanych w pracach Arno Anzenbachera (w szczególności: 2008, 2010; a także, w mniejszym stopniu: 1965, 1987, 1999, 2002, 2006 i 2013). Za cel obrano analizę opracowań (uogólniających narracji), a nie filozoficznych tekstów źródłowych.

W części drugiej (3.) krytycznie omówiono materiał empiryczny. Został on przebadany po dokonaniu doboru celowego (selekcja arbitralna). Materiał stanowią listy dialogowe i przekaz wizualny serialu „The 100” (CW.tv, 2014–2020). Dobór celowy badania określił jego specyfikę – zasygnalizowano problem, dokonano idiograficznego opisu zjawiska, ale nie przedstawiono generalizujących wniosków dotyczących całego przemysłu popkultury.

We wskazanym utworze („The 100”) zbudowano rzeczywistość postapokaliptyczną, w której człowiek, chcąc przetrwać, podejmuje niezwykle trudne decyzje. Moralna ocena działań komentowana jest przez wielu bohaterów (oceny wewnętrztekstowe).

---

¹ Wybór tematów nie wyczerpuje wszystkich możliwych punktów widzenia. Stanowi on egemplifikację i zaproszenie do kolejnych dyskusji (z uwzględnieniem innych szkół i postaw).

2. Projekty filozoficzno-etyczne²

Kategorie etyczne są obecne w potocznej (przednaukowej) wymianie myśli, a ich wyjaśnienia – w wielu przypadkach – pozostają stosunkowo łatwe do zrozumienia (por. Anzenbacher 2008, 11). Użytkownik języka bezbłędnie definiuje: *dobro*, *zło*, *bezinteresowność*, *szlachetność*, *podłość*, *sumienie*, *odpowiedzialność*, *winę*, *wadę*, *wierność*, *zdradę*³ itp. Ewentualny spór nie jest związany z najprostszą eksplikacją terminu. Może się on pojawić dopiero wtedy, gdy próbujemy ocenić określone działanie, ujawniając przy tym ramy (dopuszczalne granice), które wyznaczamy poszczególnym postawom. Przykładowo: wiedząc, co to znaczy *być dobrym*, odmiennie traktujemy konkretne zachowania (dyskutując, gdzie kończy się *zło*, a zaczyna się *dobro*).

Towarzyszy nam przekonanie, że cała społeczność ma „mniej więcej spójną i zgodną wiedzę o znaczeniu tego, co moralne” (Anzenbacher 2008, 11–12). Bardziej uprawniona jest konstatacja, w myśl której przyjmujemy, że podobnie rozumiejąc nomenklaturę etyczną, mamy różnorodną wrażliwość w ocenie badanych zdarzeń. Kształtują ją systemy kultury – społeczne i religijne (por. Anzenbacher 1999, 33–37). Zasadne jest mniemanie, że u ich podstaw leżą wpływowe projekty filozoficzne.

Warto odnotować, że myśl etyczna jest normatywna – jej twórcy zmierzają do określenia reguł postępowania i ich skrupulatnego opisania. Refleksyjność jest podstawą kreowania norm, a one same nie są oczywiste i obiektywnie dane. Zakładam, że ustanowienie zasady moralnej może przebiegać jednostronnie (autorytatywnie) lub być efektem koncyliacyjnej dyskusji (por. Anzenbacher 2008, 135). Narzucenie normy (odgórnie) determinują istniejące – i szanowane w danej kulturze – osoby, teksty, tradycje, prawa i nauki (Anzenbacher 2008, 119–125). Określeniu normy towarzyszy zawarcie umowy społecznej (Anzenbacher 2008, 130). Celem niniejszej rozprawy jest ustalenie inspiracji i porządku filozoficznego, który warunkował zawieranie owych umów (por. Anzenbacher 2013).

2.1. Tomizm⁴ jako przykład projektu filozoficzno-religijnego

Tomizm jest filozofią, którą niejednokrotnie łączy się z refleksją chrześcijańską. Związki obu narracji są widoczne w licznych wątkach (m.in. teologia tomistyczna, teizm tomistyczny)⁵. Niezbędne jest zauważenie, że tomizm może być uprawiany rozmaicie, np. jako (1) filozofia realna bytu jednostkowego, (2) jako połączenie oraz

² Istotne zagadnienia, które poruszę, zostały wymienione we wprowadzeniu.

³ Przykłady odnaleziono w dziele cytowanym.

⁴ Opisy poszczególnych koncepcji niosą zwięzłe ujęcie danego podejścia. Ich cechy zostały odpowiednio wyselekcjonowane – z uwzględnieniem treści, do których nawiązano w dalszych fragmentach pracy. Opracowanie zawarte w części nr 2 nie powinno być traktowane jako obszerne i całkowicie konkluzywne.

⁵ Por. dyskusję na temat przynależności dorobku Tomasza z Akwinu do konkretnej dziedziny wiedzy, a także przenikania się wywodów filozoficznych i teologicznych nawiązujących do twórczości prekursora nurtu. Źródła: <https://plato.stanford.edu/entries/aquinas/#The>, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/t/tomizm.pdf> (dostęp 21.04.2022).

synteza patrystyki i filozofii greckiej (z wyłącznym odniesieniem do prac Tomasza z Akwinu lub w szerszym ujęciu) (Andrzejczuk 2012, 11; por. także Anzenbacher 1987, 62–64 i 88–89).

Nie każde podejście tomistyczne niesie ze sobą całkowite (bezrefleksyjne) zaakceptowanie i stosowanie kategorii oraz przekonań natury filozoficzno-religioznawczej. Zgoda na religijnie zorientowany tomizm implikuje następujący stan rzeczy: rozmaite czynniki nadprzyrodzone – m.in. profetyzm i poznanie nadnaturalne – stanowiąc będą punkt odniesienia (mogą być rozpatrywane w procesach weryfikujących ustalenia lub stanowiąc inspirację twórczą)⁶. Tę perspektywę przedstawimy, ukazując zależności występujące między pojęciami należącymi do zestawu narzędzi tomistycznych: *lex aeterna* i *lex naturalis* (Anzenbacher 2008, 88–91; por. także Anzenbacher 2002, 17–20; 2010, 72–73; 2013, 15–18).

W konstrukcji Tomasza *prawo odwieczne (lex aeterna)* jest zamysłem mądrości absolutu, racją i kierunkiem wszelkich działań oraz poruszeń rzeczy stworzonych (Anzenbacher 2008, 88). W tym porządku prawnym uczestniczy świat stworzony – byty posiadające „formę substancjalną”, wewnątrznie poruszającą zasadę, „która określa swoistą naturę rzeczy” i wyznacza im motywy dążenia, „wymierza je” i normuje (Anzenbacher 2008, 88–89). Poza uczestnictwem ogólnym opisano także szczególne, tj. odpowiednie istotom rozumnym, których refleksyjność ma udział w Bożej refleksyjności (Anzenbacher 2008, 89 i 110; Piechowiak 1999, 293). Druga forma uczestnictwa określona została mianem *lex naturalis*. Dostęp do niej ma rozumność w sposób naturalny (bez oświecenia), przez intelektualne ujmowanie podstawowych warunków i parametrów kreacji, przez – stosunkowo zwyczajną – analizę rzeczywistości (Anzenbacher 2008, 93). Opatrzność jest zatem twórczym „zamysłem przyporządkowania celów” stworzeniu (Piechowiak 1999, 294–295) i – jako taka – stanowi determinantę prawotwórczą w zakresie wątpliwości moralnych (por. także Anzenbacher 1965, 185–190; 2006, 37).

Projekt etyczny osadzony na wartościach filozoficzno-religijnych jawi się jako koncepcja, która gwarantuje stabilność i niezmienność regulacji moralnych, tj. ich całkowitą (lub częściową) niezależność od ustaleń naukowych – nieoczywistych i falsyfikowalnych – oraz najróżniejszych umów społecznych, np. relatywistycznych i utylitarnych⁷. Bazuje on na pojęciu godności człowieka i próbach jej chronienia (por. Anzenbacher 2006, 39).

2.2. Empiryzm

Empirystyczny punkt widzenia determinował działania w rozmaitych subdyscyplinach filozoficznych – w zakresie badań: teoriopoznawczych, ontologicznych

⁶ Ten stan potwierdza lektura Nowego Testamentu, który w rzeczonym kontekście widzę jako jeden z filarów projektu chrześcijańsko-etycznego (materiałowy punkt odniesienia przekazu kultycznego i katechetycznego) (por. Anzenbacher 2010, 15).

⁷ Może się on stać fundamentem etyki społecznej i religijnego systemu kształcenia (por. Anzenbacher 1999, 33–37).

czy antropologicznych (por. Anzenbacher 2008, 18–19; por. także Heller 2011, 18–19 i 22–24; Strawson 1994, 87–98). W każdej z powyższych sytuacji preferowano ujęcie doświadczalno-materialistyczne i negowano skuteczność poznania niezmysłowego. W konsekwencji: odrzucano istnienie „samoistnej rzeczywistości ludzkiego ducha” (Anzenbacher 2008, 18; por. także Heller 2011, 18). Empiryzm rozwijał się prężnie wraz z sukcesem nowożytnych nauk przyrodniczych, a jego zwolennicy wykorzystywali metodologię paradygmatu mechanicznego (Anzenbacher 2008, 18–19).

Empiryści twierdzą, że działania człowieka, jego wszelkie aktywności i praktyka życia, motywowane są przez przyjemności i przykrości, których doświadcza jednostka (Anzenbacher 2008, 42). Rozum – usposobiony hedonistycznie – jest instancją rozstrzygającą zagadnienia i wątpliwości etyczne (Anzenbacher 2008, 23). Trzeba jednocześnie uznać, że hedonizm w narracji etycznej wiąże się z przyjęciem postawy afirmacyjnej w kwestii zaspokojenia potrzeb i afektów zmysłowości (Anzenbacher 2008, 23–24).

Koncepcja hedonistyczna może być zastosowana w odniesieniu do poszczególnych przedstawicieli danej społeczności (hedonizm egoistyczny) lub do całej grupy obywateli (hedonizm społeczny) (Anzenbacher 2008, 25 i 42, por. także Anzenbacher 2013, 21). Hedonizm w wariacie społecznym uprawiany jest z uwzględnieniem szerszej racji stanu – dobra większej ilości ludzi (Anzenbacher 2008, 24). Takie propozycje formułował David Hume, opisując kategorię sympatii w ocenie zachowań moralnych (Anzenbacher 2008, 25; por. także Anzenbacher 2013, 18–22). Wzorem pomysłów antycznych: zapędy hedonistyczne można dzielić jakościowo, rozróżniając potrzeby duszy i ciała (pragnienia wyższego i niższego rzędu). Hedonizm, z którym wiąże się taki podział, nazywamy kwalifikowanym (Anzenbacher 2008, 24).

Widzimy zatem, że człowiek moralny, pojmowany empirystycznie, operuje w sytuacji środowiskowej, w stałej interakcji z fizykalną rzeczywistością, reaguje na określone bodźce – społeczne, kulturowe i przyrodnicze (por. Anzenbacher 2013, 21). To kształtuje jego „strukturę popędów, charakter, inteligencję, stan mózgu, interesy i wyobrażenia aksjologiczne” (Anzenbacher 2008, 21). Człowiek ów podejmuje własne decyzje, jest czynnikiem sprawczym i prawotwórczym – sam z siebie stanowi punkt odniesienia.

2.3. Utylitaryzm

Utylityści odwołują się do instrumentarium empirystów i pozostają pod ich wyraźnym wpływem. Przyjmuje się, że postawę utylitarystyczną wyznaczają cztery zasady: (1) reguła konsekwencji, (2) zasada użyteczności, (3) reguła hedonizmu i (4) zasada społeczna (Anzenbacher 2008, 32–34; por. także Anzenbacher 2013, 25–28). Z powyższego wynikają następujące konstatacje:

- kryterium konsekwencji – oceny moralne powinny dotyczyć wyłącznie następstw działań, tj. ich skutków; nie istnieją czyny dobre lub złe same w sobie (immanentnie dobre lub immanentnie złe); reguła konsekwencji sytuuje myśl utylitarną w nurcie teleologicznym (celowościowym) i odróżnia ją wyraźnie

od tez deontologicznych, tj. przekonań, w myśl których dany czyn ma określoną kwalifikację moralną, niezależną od skutku podjętych działań (Anzenbacher 2008, 32–33); zdaniem deontologów gwałt lub morderstwo są złe i zawsze pozostaną złe (niezależnie od skutków, które sprokurowały) (por. także Anzenbacher 2013, 25);

- reguła użyteczności – konsekwencje działań podlegają ocenie, w której punktem odniesienia jest pożytek; (w połączeniu z poprzednią regułą) użyteczność odsuwa doktrynę utylitarną od perspektywy aksjologicznego nihilizmu i samowoli (Anzenbacher 2008, 33; por. także Anzenbacher 2013, 25);
- prymat hedonizmu – dobrem utylitarnym jest zaspokojenie „ludzkich potrzeb i interesów” (przyjemność, radość, szczęście) (Anzenbacher 2008, 33; por. także Anzenbacher 2013, 26);
- perspektywa społeczna – odejście od hedonizmu indywidualnego (egoistycznego) na rzecz poszukiwania szczęścia, które „dotyczy wszystkich”, jest zadowolające dla ogółu (Anzenbacher 2008, 34; por. także Anzenbacher 2013, 25);

2.4. Relatywizm

U podstaw myślenia relatywistycznego leży przekonanie, że prawdziwość sądu jest zależna od kontekstu wypowiedzi (od zastosowanej gry językowej); dwie myśli pozornie sprzeczne funkcjonują – lub mają prawo funkcjonować – jako poprawne w dwóch odmiennych przekazach⁸. Etycy (zorientowani relatywistycznie) są skłonni sądzić, że „(niektóre) niezgodne opinie oceniające są tylko względnie [słuszne] i w dalszej kolejności jednakowo prawdziwie słuszne” (Lazari-Pawłowska 1984, 8). Cytowana autorka wyróżniła cztery odmiany relatywizmu:

- aksjologiczny – oceny moralne są równoważne i tylko zależnie słuszne, tj. jednakowo dobre moralnie, lecz sprzeczne pod względem logicznej prawdziwości (Lazari-Pawłowska 1984, 8);
- metodologiczny – charakter względny ma uzasadnienie normy moralnej, w odwołaniu do konkretnego systemu filozoficznego; należy przyjąć, że – w tej koncepcji – wykazanie związku nie prowadzi do uzasadnienia samej normy (Lazari-Pawłowska 1984, 10–11);
- sytuacyjny – zasady moralne obowiązują względnie, tj. są całkowicie uzależnione od sytuacji występowania (Lazari-Pawłowska 1984, 12);
- kulturowy – wspierający mniemanie, że przedstawiciele odmiennych kultur dokonują innej oceny moralnej czynów, mają różnorodną wiedzę i hierarchie wartości (Lazari-Pawłowska 1984, 14–17); w wersji normatywnej postulowana jest równość kultur, tj. promowany pogląd, w myśl którego nie ma kultur „lepszyc i gorszych” (w odniesieniu do wrażliwości ich przedstawicieli i formułowanych ocen moralnych) (Lazari-Pawłowska 1984, 18).

⁸ Por. <https://plato.stanford.edu/entries/relativism/> (dostęp 26.04.2022).

2.5. Materializm historyczny (marksizm)

Dla zwolenników materializmu historycznego typowe jest kwestionowanie samoistnego znaczenia sfery moralnej (Anzenbacher 2008, 173). Ich punktem odniesienia jest rzeczywisty świat materialny, tj. realnie istniejący ludzie i ich procesy życiowe (w odróżnieniu i opozycji do planów badawczych idealistów) (Anzenbacher 2008, 173–174; por. także Anzenbacher 2010, 51–52).

Świadomość i wytwory kultury postrzegane są jako echo (nadbudowa) określonych warunków ekonomicznych (Anzenbacher 2008, 174; por. także Anzenbacher 2010, 19). Przestrzeń gospodarczo-ekonomiczna, stan sił wytwórczych i stosunki produkcji (uwarunkowania klasowe), stanowią bazę nadbudowy (Anzenbacher 2008, 174–175). System ocen moralnych jest określany przez daną sytuację przemysłową, pozostaje niesamodzielny i osadzony w konkretnej sytuacji historyczno-społecznej (Anzenbacher 2008, 177).

Kluczowe tezy materializmu historycznego nie uprawniają do przyznania autonomii i wolności podmiotowi moralnemu – bardziej zasadne jest nadanie większych prerogatyw kolektywowi klasowemu (Anzenbacher 2008, 181). To on przesądza o tym, co dobre lub korzystne, stając się „ponadindywidualną istotą rodzajową” (Anzenbacher 2008, 181–182). Kategorie moralności są niedostępne poszczególnym jednostkom – służą jako „atrybuty stosunków, struktur i sytuacji klasowych” (Anzenbacher 2008, 182). Więcej: zbiorowości stratyfikowanego społeczeństwa mają swoje własne regulacje moralne, a nadrzędne zasady – ogólnoludzkie, potencjalnie uniwersalne czy ponadhistoryczne – traktowano jako szkodliwy dogmatyzm etyczny (Anzenbacher 2008, 179).

2.6. Transcendentalizm (kantyzm)

W Kantowskim projekcie transcendentalnym promowano stanowiska, które rzucały wyzwanie tezom empirystycznym – przyjmując za dopuszczalną perspektywę metafizyczną, wykazano, że „to, co empiryczne, zakłada z konieczności to, co nie-empiryczne” (Anzenbacher 2008, 43; por. także Anzenbacher 2013, 22). Określono kompetencje doświadczającego podmiotu, twierdząc, że jest zasadnicza różnica między nim samym a tym, co dane mu jest w przeżyciu rzeczywistości (Anzenbacher 2008, 44). Zauważano zatem, że przedmiotem doświadczenia jest także osoba, która doświadcza, co ma wielkie konsekwencje teoriopoznawcze i stoi w sprzeczności z ujęciem empirystów. Kant podkreślił, że podmiot empiryczny (przedmiot świata, ja jako „rzecz pomyślana”) nie jest podmiotem transcendentalnym (refleksyjnym, „ja, który myślę”) (Anzenbacher 2008, 46). Filozof uwzględnił i stosował obie kategorie wymienione w poprzednim zdaniu.

Warunkiem obiektywnego poznania czynił czystość rozumu (niezależność od zmysłowości) i apercpcję transcendentalną, tj. „samowiedzę, która konstytuuje ostatecznie jedność całego poznania (pierwotną syntezę) z perspektywy podmiotu” (Anzenbacher 2008, 50; por. także Anzenbacher 2013, 24). Rozum

ów ustanawia idee regulatywne, determinujące poznanie (Anzenbacher 2008, 49). To zaś przekonuje nas, że empiryczne motywacje (prokurowane przez przyjemność i przykrość) nie są jedynymi motywacjami naszych działań (Anzenbacher 2008, 51). Nieinstrumentalizowany zmysłowo rozum kieruje aktywnością człowieka i jego praktyką życia, co nie wyklucza współgrania (współwystępowania) motywacji empirycznej (por. Anzenbacher 2013, 23).

Imperatyw kategoryczny, prawo powszechne Kanta, należy widzieć jako bezwzględny nakaz, czysty motyw rozumowy, który nie był inspirowany empirycznie (Anzenbacher 2008, 52–53; por. także Anzenbacher 2010, 206–207; 2013, 24). Jest on jednak odnoszony do przestrzeni praktycznej interakcji, tj. „osadzony w świecie życia” człowieka (Anzenbacher 2008, 53). Jego osadzenie realizuje się przez formułowanie i stosowanie ogólnych zasad („ogólnych określeń woli”), tzw. maksym – sprawdzonych reguł, uznanych za przydatne i oczywiste (Anzenbacher 2008, 53–55; por. także Anzenbacher 2013, 23).

W centrum rozważań etycznych Kant postawił jednostkę ludzką (Anzenbacher 2013, 24). Uczynił istnienie rozumne celem samym w sobie – celem czystym, bezwarunkowym i absolutnym (korelatem kategorycznego obowiązku) (Anzenbacher 2008, 57–59, por. także Anzenbacher 2006, 44). Ludzie, cele same w sobie, tworzą autonomiczną wspólnotę osób, których zadaniem jest samoprowadawstwo, kreowanie zasad powszechnych, akceptowanych przez ogół, tj. przez moralną społeczność, tzw. państwo celów (Anzenbacher 2008, 63; por. także Anzenbacher 1987, 88–89; 2013, 24).

Chcąc lepiej ukazać różnicę między motywacjami empirycznymi a tymi, do których prowadzi czysty rozum, wyliczę cztery opozycje, tzw. antytezy, które wprowadzono w cytowanej pracy. Przeciwwstawiono sobie:

- motywację materialną i formalną – określane przez materialny lub niematerialny czynnik determinujący (Anzenbacher 2008, 65);
- motywację subiektywną i obiektywną – własne pragnienia i hedonistyczna miłość w odniesieniu do obiektywnego prawa powszechnego (Anzenbacher 2008, 67);
- imperatyw kategoryczny i hipotetyczny – a zatem taki, który prowadzi do czynu samego w sobie (oderwany od innych celów); i odmienny, który wskazuje na potrzeby empiryczno-subiektywne (jest środkiem do celu) (Anzenbacher 2008, 67–68);
- a także motywację heteronomiczną i autonomiczną – pochodzącą z zewnątrz i płynącą z wnętrza, tj. od podmiotu samodzielnie wyznaczającego reguły postępowania (Anzenbacher 2008, 68).

2.7. Metaetyka

Opis dokonań metaetyków domyka wyliczenie przedstawione w części nr 2. Metaetycy analizują język moralny, stosując metody logiczne, semantyczne, pragmatyczne i lingwistyczne (Anzenbacher 2008, 269; por. także Anzenbacher 2010, 14–15; Heller 2011, 19–20; oraz Strawson 1994, 115). Wypowiadane treści etyczne

rozpatruje się w perspektywie lokucyjnej – z uwzględnieniem funkcji apelatywnej, sugestywnej i perswazyjnej komunikatu (Anzenbacher 2008, 296). Promocja metarefleksji, w której przedmiotem badania jest dyskurs moralny, sprzyja uznaniu, że język pełni szczególną rolę w kreowaniu norm etycznych i ujmowaniu ich istoty. Można wręcz mniemać, że werbalizacje kategorii moralnych i ich szczegółowy opis ułatwiają oddanie struktury mentalnej, rozpoznanej u przedstawicieli określonej grupy społecznej.

Metaetycy dokonują klasyfikacji teorii moralnych, badając: status moralnych stanów rzeczy, znaczenie sfery moralnej, jej subiektywny lub obiektywny charakter, wartość czynu moralnego (w odniesieniu do skutków, które niesie) oraz intencje (w sensie potocznym) osoby działającej (Anzenbacher 2008, 269–272). W zależności od akceptowanego paradygmatu dociekania, np. pozytywistycznego, intuicjonistycznego, emotywistycznego, deskryptywnego i preskryptywnego, werbalizacje prawideł etycznych są traktowane jako sensowne lub irracjonalne (Anzenbacher 2008, 296).

2.8. Magazyny argumentów

Zagadnienia opisane w części nr 2 mogą być wykorzystane jako toposy inwencyjne (tworzywo tematyczne argumentacji na rzecz danej tezy etycznej; por. Jara 2013; 145–146). Stanowią one magazyny dowodów i pomysłów w kulturowej opowieści o uwarunkowaniach i ewaluacji czynów moralnych (por. Bartoszewicz 2008, 127–139).

Sądzę, że wprowadzenie rzeczonego wywodu w przekaz popkulturowy wiąże się z jego istotnym uproszczeniem i strywializowaniem. Odbiorca popkultury jest w ograniczony sposób zainteresowany obudowaniem filozoficznym danej teorii etycznej, np. nie zajmuje go perspektywa filozoficznego transcendentalizmu w etyce (post)kantowskiej (por. część nr 2.6.). W filmie lub serialu, którego producent jasno określił target (widownię), a jednocześnie pozycjonował się w nurcie kultury popularnej, nie pojawi się – najprawdopodobniej – wyszukana i wielce merytoryczna debata o istocie poszczególnych kategorii filozoficznych, np. obserwatora transcendentalnego i jego refleksyjności.

Kompozycja komunikatu perswazyjnego jest częścią całej narracji fabularnej, a to sprawia, że badacz będzie konfrontowany z ogólną kompozycją utworu i wewnętrznymi kompozycjami poszczególnych wypowiedzi. Określone monologi mogą mieć formę zamkniętych mów promujących dane widzenie problemu. Retoryczna struktura przekazu jest zatem kreowana w dużej ilości sezonów i odcinków – prezentowana w określonych cyklach, rozwarstwiona i rozdrobniona. Ten stan rzeczy uprawnia twórców do powtarzania składników argumentacji, które już zaprezentowano. Czynią tak wielokrotnie.

Badacz filmowej popkultury powinien brać pod uwagę werbalną i wizualną stronę narracji. Należy określić ogólny zamiar twórczy i perswazyjny, a następnie obserwować, jak jest on realizowany językowo (tropy, figury słowne) i wizualnie (graficznie) (por. m.in. Korolko 1990, 102–123). Cała machina popkulturowej kreacji ma wpływ

na ostateczny rezultat i skuteczność perswazji – wykorzystuje się: muzykę, dźwięk, dobór aktorów, ich emocje, ekspresję i zdolność do agitowania na rzecz wybranego stanowiska.

3. Komunikaty etyczne w serialu „The 100” (CW.tv, 2014–2020)⁹

Wkraczając w świat serialu „The 100”, widz dostrzega człowieczeństwo, które przeżywa wielką próbę i jest nieustannie zagrożone. Ludzie opuścili ziemię po wielkiej katastrofie humanitarnej i nuklearnej, a ich domem stała się stacja kosmiczna, tzw. *Arka*. Ograniczenia technologiczne zmusiły bohaterów do radykalnych działań: reglamentacji żywności i leków, wprowadzenia rygorystycznego prawa (karę śmierci przewidziano za najmniejsze wykroczenia), bezdusznego i radykalnego tłumienia każdego nieposłuszeństwa. Arka dała schronienie wielu pokoleniom, lecz po kilku dekadach zaczęła sprawiać problemy techniczne, m.in. awarii uległ system podtrzymywania życia i rozprowadzania powietrza. Ludzkość, która marzyła o powrocie na ziemię – na piękną, zdrową i zieloną ziemię – powróciła przedwcześnie, w okolicznościach wielce dramatycznych. Przymusowo wysłano na nią nieletnich skazańców, którzy mieli ustalić, czy opad radioaktywny jest wciąż groźny, tj. czy na ziemi można przetrwać. Odpowiedź na to pytanie uzyskano dzięki empirycznej weryfikacji.

Przez wszystkie sezony bohaterowie serialu są wielokrotnie testowani: podejmują trudne decyzje, bardzo często wybierają między altruizmem i egoizmem, stale walcząc o życie. W licznych fragmentach dzieła twórcy podkreślali, że cała rasa ludzka i jej dziedzictwo wymagają ratunku. To stało się usprawiedliwieniem nagannych czynów.

Perspektywa naturalistyczno-hedonistyczna dominuje w przebadanych wypowiedziach i treściach multimodalnych. Ponadto: autorzy serii stosowali narracje korelujące z ujęciem religijno-deistycznym (nie wskazano na konkretny system wierzeń). Perswazja normatywno-etyczna, ujęta w serialu, pozostaje niejednolita i niejednoznaczna (w zakresie powiązań z myślą filozoficzną). Rozstrzygnięcia moralne bohaterów mają głównie charakter hedonizmu indywidualnego (egoistycznego) – postacie postapokaliptycznego świata same wyznaczają normy postępowania i stanowią miarę wszelkich ocen oraz poczynań. Stanowiska skrajne – m.in. radykalny empiryzm – nie zostały uwzględnione i twórczo opracowane.

Zaobserwowano następujące rozwiązania szczegółowe (związane z tematem dociekań):

1. Projektowane grono odbiorców (target serialu) wpłynęło na znaczące decyzje producentów serii. Brutalny świat, pełen przemocy i bólu, ukazano bez epatowania erotyzmem i agresją seksualną (gwałtami). Największe masakry

---

⁹ Wybrany materiał podzielono na 7 sezonów i 100 odcinków. To się przekłada na ok. 4100 minut przekazu audiowizualnego, który poddano szczegółowej analizie. Rozdział nr 3 zawiera zapis wszystkich relevantnych obserwacji.

- zaprezentowano stosunkowo delikatnie. Target utworu zdeterminował również inne rozwiązania fabularne, m.in. wpłynął na koncentrację poszczególnych grup wokół bardzo młodych leaderów – ich wybór i przywództwo postrzegam jako niewiarygodne.
2. W warstwie werbalnej zauważalne są wypowiedzi, które stanowią opis i podsumowanie podejmowanych działań (szczególnie tych wątpliwych moralnie lub jednoznacznie nagannych). Teksty tego typu są rozproszone, wprowadzane w oddalonych fragmentach materiału filmowego i rzadko mają formę rozbudowanego (perswazyjnego) monologu. Funkcjonują jako krótkie składniki dialogów (powtarzane wielokrotnie i bez pogłębionej argumentacji). Kwestie, o których mowa, brzmią następująco: „Bóg nam wybaczy”, „zrobiliśmy wszystko, co konieczne, by przetrwać”, „najpierw przetrwamy, a następnie odzyskamy nasze człowieczeństwo”. Wyjątek stanowi problem ludożerstwa (opisany w pkt. nr 7).
  3. Werbalizacja komunikatów perswazyjnych, które wykreowano, by udowodnić tezy etyczne, zachodzi rzadko. Autorzy chętniej posługują się obrazem. W wypowiedziach językowych dostrzegalne są intertekstualności, dzięki którym wskazano na: (a) dziejowy moment aktualnie przeżywanymi wydarzeń; w tym celu zastosowano terminologię biblijną i religijną: *Exodus*, *Arka*, *konklawe*; a także: (b) dramat i katastroficzny charakter zajęć; dzięki wprowadzeniu nomenklatury onimicznej, tzw. nazw uzualnych: *Oppenheimer*, *Titanic*.
  4. Ludzkość, którą sfilowali twórcy, jest brutalna i mściwa – nie zasługuje na ratunek i przetrwanie (tak twierdzą bohaterowie serii). W serialu ukazano dwa końce świata, tj. dwukrotną anihilację planety, której dokonano z użyciem niszczącej siły jądrowej (reaktorów i rakiet).
  5. Ludzkość ukazana w serii jest podzielona – skupiska tworzą obywatele *Arki* (*Ludzie Nieba*) i liczne grupy ocalałych z pierwszego kataklizmu atomowego (*plemiona Ziemiań*, *Ludzie Gór*, wyznawcy *Pasterza*)¹⁰. Stratyfikacji społecznej towarzyszy nadawanie nazw poszczególnym społecznościom i stosowne opracowanie ich języka, np. tzw. *trigedasleng*. Każde plemię (klan) – niezależnie od stworzonych pozorów – charakteryzuje się wielką drapieżnością i determinacją w walce o przeżycie. *Ziemiań* są prymitywni, skąpo odziani, zdziczali. *Ludzie Gór* jawią się jako dystyngowani, kulturowo rozwinięci – w rzeczywistości brutalnie mordują *Ziemiań*, pozbawiając ich krwi (koniecznej do budowania własnej odporności). Wyznawcy *Pasterza* są fanatyczni i mściwi.
  6. Działania, które stanowią przekroczenie wszelkich granic moralnych, prezentowane są z lakonicznym komentarzem (por. pkt. nr 2). Chcąc ratować swoich bliskich, wiodące postacie serialu – przedstawiane jako pozytywne – są skłonne: torturować, wykonywać eksperymenty medyczne (genetyczne), narażać na skażenie promieniowaniem, dokonywać ludobójstwa oraz narzucać kanibalizm. Niewerbalnie, dzięki całym ciągom wydarzeń fikcyjnych, promowana jest zgoda na takie zachowanie.

¹⁰ Widz dowiadyuje się o nich wraz z rozwojem akcji.

7. Praktyka kanibalizmu dwukrotnie stała się przedmiotem dyskusji bohaterów. W obu przypadkach o dopuszczalności rzezonego rozwiązania rozstrzygali *Ludzie Nieba* (potomkowie pierwszych astronautów *Arki*). Przed dylematem i wyborem kanibalizmu stawano z powodu ograniczonych środków żywnościowych – za pierwszym razem na stacji kosmicznej; za drugim w bunkrze, który uwięził bohaterów po kolejnej katastrofie nuklearnej (sezon 5). Druga sytuacja była mroczniejsza. Dowódcy *Ludzi Nieba* zmuszali pozostałych do działań ludożerczych i organizowali turnieje – walki na śmierć i życie – mające wyłonić tych, którzy zostali skonsumowani przez resztę. Niejednokrotnie byli to bliscy przyjaciele i rodzina ocalałych. Tak radykalne podejście tłumaczono następująco: pierwsze pokolenia *Arki* również dopuściły się kanibalizmu, a jednostki, które nie odmówiły, popadały w obłąd prokurowany poczuciem winy, stając się wielkim zagrożeniem dla pozostałych. Z tego powodu – drugim razem – w obrzydliwym procederze musieli brać udział wszyscy. Barbarzyństwo bunkra i kanibalizmu zmieniło psychikę wielu bohaterów. Liczne treści – rozproszone, rwane i niejednolite – tłumaczą widzowi ten problem i argumentację na rzecz podjęcia działań ludożerczych. Warstwa językowa pełni w tym dowodzeniu rolę drugorzędną.
8. W przeważającej większości przypadków technologia nie jest uwikłana w dyskusyjne rozstrzygnięcia moralne. Cybernetyczne i technologiczne zaawansowanie towarzyszy bohaterom od pierwszych sezonów. Obserwujemy: systemy podtrzymywania życia na *Arce*, urządzenia codziennego użytku, czipy oraz kriosen (hibernację). Dwukrotnie zdobycze rozwoju zostały wykorzystane przeciw człowiekowi: (1) sztuczna inteligencja próbowała eksterminować większość obywateli świata; (2) rejestratory wspomnień posłużyły do wykreowania pozorowanej boskości.
9. Rejestratory wspomnień stały się znaczącym wątkiem w sezonie 6, w którym zastosowano innowacyjne rozwiązania narracyjne, m.in. wysłano ludzkość w daleką podróż interstelarną. Bohaterowie dotarli do rubieży wszechświata, zajętych przez pierwszych ludzi (niemal dwa stulecia wcześniej). Nie wszyscy osadnicy (pionierzy) byli wykształceni i świadomi technologicznie. Wśród nich byli wybitni naukowcy, którzy przetworzyli rejestratory pamięci w taki sposób, by mogły pomieścić całą jaźń człowieka. Dzięki temu przekonano niewykształconą ludność o bóstwie i nieśmiertelności tzw. *Pierwszych*. Rejestratory pamięci służyły do zapisywania i kopiowania jaźni, a finalnie: do technologicznej reinkarnacji. *Pierwsi* żyli dłużej niż 200 lat – dzięki morderstwom, które wykonywali na pozostałych osadnikach (hostach świadomości). Ich działania przedstawiono jako naganne, korzystając z całej palety środków audiowizualnych: gry aktorskiej, muzyki, mrocznego nastroju i komunikatów słownych.
10. Wątek *Pierwszych* ma ścisły związek z licznymi tematami religijnymi, które poruszyli twórcy serialu. W wielu scenach i komunikatach przyjęli oni naturalistyczno-ateistyczne spojrzenie na problem rodzących się wierzeń, na zagadnienie przywództwa religijnego, a nawet na kwestię

potencjalnej transcendencji (rozumianej jako uczestnictwo w innym porządku ontologicznym). Stanowisko producentów serii jest jednak nieoczywiste i niejednoznaczne, co może być spowodowane wielosezonową realizacją serialu, zmianami personalnymi (w ekipie filmowej) lub celową modyfikacją przekazu pod względem merytorycznym. Materiał filmowy posłużył do przedstawienia fikcyjnych stanów rzeczy, bezkompromisowego opowiedzenia się po jednej stronie sporu i – jak można mniemać – sformułowania argumentów w dyskusji wykraczającej poza świat przedstawiony (np. dotyczącej materializmu, naturalizmu czy teizmu). Istotną metodą działania perswazyjnego było wizualne przedstawienie tylko jednej wersji wydarzenia i ujęcie jej jako prawdziwej, obiektywnie zachodzącej i niepodlegającej dyskusji. Warstwa werbalna wspierała ową argumentację w nieznacznym stopniu:

- a) w pierwszym sezonie promowano koncepcje teistyczne i deistyczne, ukazując refleksyjnych, wrażliwych i świadomych ludzi, którzy mieli ogromne nadzieje, że istnieje inny porządek stworzenia – wybawienie z dramatu istnienia (wyrażano to rozbudowanymi, lirycznymi modlitwami);
- b) sezon drugi, trzeci i (częściowo) czwarty przyniosły krytykę mitologizowania przekazu religijnego; ukazano rodzenie się wierzeń *Ziemian* i proces zaciemniania narracji historyczno-religijnej, który nastąpił w ciągu stu lat; nieznaną technologią (m.in. rejestratory pamięci) sprzyjała nieuprawnionemu nadawaniu religijnego sensu zwykłym wydarzeniom; (podobnie jak w przypadku tzw. *Pierwszych*) kreowano postaci o statusie bóstw lub półbóstw; stosowano terminologię odsyłającą do tradycji chrześcijańskiej, co może wskazywać na krytykę tego spojrzenia na świat;
- c) sezony szósty i siódmy zawierał wizualizację doświadczeń nadprzyrodzonych; niektóre z nich tłumaczono działaniem tajemniczej, zaawansowanej technologii, np. *temporalna anomalia* (na planetach *Sanctum*, *Bardo* i *Skyring*) okazała się tunelem czasoprzestrzennym; inne wydarzenia pozostawiono bez jednoznacznego wyjaśnienia, np. mistyczne doświadczenie, które *Bellamy Blake* przeżył na planecie *Etherea*; zaprowadziło ono bohatera do fanatyzmu religijnego;
- d) sezony szósty i siódmy prowadzą bohaterów do wielkiego testu, który oferuje ludzkości obca cywilizacja; wynik testu ma dać człowiekowi nieśmiertelność i doprowadzić do transcendentnego wyzwolenia z porządku cielesno-czasowego; opisany wątek nie współgra z resztą przekazu i komentarzami dotyczącymi rzeczywistości religijnej; transcendencja, o której mowa, nie ma też rodowodu filozoficznego; ludzkość została sprawdzona pod względem moralno-etycznym i dostała zaszczytu oswobodzenia z powłok cielesnych i rygoru czasu – człowiek stał się bytem wyższym i nieśmiertelnym; twórcy filmu zaprzeczyli treściom, które wygłosili o rasie ludzkiej przez pierwsze sześć sezonów oraz dopuścili wyjaśnienia natury religijnej;

- e) dwa ostatnie sezony serialu zawierają wyraźną krytykę przywództwa religijnego; wykreowano ją dzięki postaci *Pasterza* – manipulującego guru, który nie stronił od agresji i przemocy.

5. Zakończenie

Autor niniejszego tekstu usiłował przedstawić filozoficzno-naukowe zaplecze narracji etycznych oraz ich ujęcie w kulturze popularnej. Opisano uwarunkowania procesów normotwórczych i ukazano różnorodność inspiracji i motywacji, którymi kierują się ich inicjatorzy. Po wprowadzeniu teoretycznym omówiono materiał badawczy – przekaz popkulturowy. Został on dobrany arbitralnie i – z tego powodu – nie może stanowić podstawy do uogólniającego wnioskowania, lecz służy jako egzemplifikacja kilku zjawisk opisanych w części teoretycznej (2.). Zaproponowane omówienie traktuję jako zaproszenie do podobnych dociekań. Materiałem badania były komunikaty wprowadzone przez producentów serialu „The 100” (CW.tv, 2014–2020).

Wnioski wynikające z analiz są następujące: (1) treści przekazu popkulturowego zawierają wyraźnie uproszczoną narrację filozoficzno-etyczną; (2) określenie inspiracji twórców wydaje się utrudnione, a jego rezultat – niepewny; (3) badany materiał zawiera sprzeczne składniki: teizujące i ateizujące, religijne i naturalistyczne; (4) przeważały komunikaty o charakterze empiryczno-naturalistycznym; (5) w perswazji popkulturowej, w przedstawieniu tez etycznych, efektywnie wykorzystywana jest warstwa wizualna i werbalna; (6) przekaz zwerbalizowany stosowany jest wtedy, gdy twórcom zależy na jednoznacznej komunikacji; wprowadzany jest rzadziej; (7) okoliczności przemysłowo-medialne mają wpływ na spójność i poprawność treści perswazyjnych (mam na myśli wielosezonowość procesu produkcji i zmiany w ekipie filmowej, które mogły skutkować modyfikacją pierwotnych pomysłów i przekazu).

Bibliografia

- Anzenbacher A., *Thomismus und Ich-Du-Philosophie*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie“ 12 (2–3), 1965, s. 161–190.
- Anzenbacher A., *Wprowadzenie do retoryki*, Kraków 2008.
- Anzenbacher A., *Wprowadzenie do chrześcijańskiej etyki społecznej*, Kraków 2010.
- Anzenbacher A., *Probleme der Thomas-Rezeption im aktuellen Kontext praktischer Philosophie*, „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften“ 28, 1987, s. 59–89.
- Anzenbacher A., *Bildungsbegriff und Bildungspolitik*, „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften“ 40, 1999, s. 12–37.
- Anzenbacher A., *Sozialethik als Naturrechtsethik*, „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften“ 43, 2002, s. 14–32.
- Anzenbacher A., *Was bedeutet ‚Menschenwürde‘?*, „Horyzonty Wychowania“ tom 5 nr 9, 2006, s. 35–51.

- Anzenbacher A., *Begründungsformen der Ethik*, „Kultura i Wartości“ 4 (8), 2013, s. 15–41.
- Andrzejczak A., *Czym jest tomizm?*, „Rocznik Tomistyczny” 1, 2012, s. 11–18.
- Lazari-Pawłowska I., *Relatywizm etyczny*, „Etyka” 21, 1984, 7–23.
- Piechowiak M., *Filozofia praw człowieka*, Lublin 1999.
- Heller M., *Filozofia nauki. Wprowadzenie*, Kraków 2011.
- Strawson P. F., *Analiza i metafizyka*, Kraków 1994.
- Korolko M., *Sztuka retoryki: przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990.
- Bartoszewicz I., *Krainy retoryczne. Zapiski z podróży*, Wrocław 2008.
- Jara D., *Topika inwencyjna, czyli tworzywo tematyczne i warstwa argumentacyjna wybranych pism polemicznych Piotra Skargi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 3 (21), 2013, s. 145–158.

Słowa kluczowe

etyka, argumentacja, popkultura, człowieczeństwo

Abstract

Normative-ethical narrations and their usefulness in popcultural persuasive communication

The present text includes a description of philosophical theories concerning commonly known normative-ethical concepts. In its first part the author presents the scientific approaches: Thomistic, empirical, materialistic, relativistic, utilitarian, transcendental and metaethical. The indicated interpretations were confronted with the objects of research and their narrative layer in the second part of the article. Then the dialogue lists and the visual message of the series „The 100” (CW.tv, 2014–2020) were examined. It was established that the creators of the popcultural message presented a simplified argumentation, drawing from a few theories described in the theoretical part of the article.

Keywords

ethics, argumentation, pop culture, humanity